

אקדמיה

ידיעון האקדמיה ללשון העברית • אלול תש"ע

הכינוס פתוח והקהל דוחק

מאות רבות של אנשים מכל רחבי הארץ גדשו את האולם רחב הידיים במוזאון ארץ ישראל בימי הכינוס הפתוח השלישי של האקדמיה ללשון העברית, ב"א ובי"ב בסיוון תש"ע (24-25 במאי 2010). "הלשון העברית היא שרשרת הבריחים המחברים את פרקי תולדותיו של עמנו זה שלושת אלפים שנה ויותר". במילים אלו פתח את הכינוס נשיא האקדמיה ללשון העברית פרופ' משה בר-אשר. ההרצאות בכינוס עסקו בהיבטים הלשוניים ביצירות מנדלי, בספרות העברית בת זמננו, בצה"ל, במערכות החינוך, בתקשורת ובפוליטיקה. כיבדו את המעמד שני שרי ממשלה - שרת התרבות והספורט **לימור לבנת** (את דבריה בכינוס הבאנו להלן במלואם), ושר החינוך **גדעון סער**. פרטים נוספים על תוכן הכינוס ניתן לקרוא באתר האקדמיה ללשון העברית במרשתת, במדור "מה חדש".

המשך בעמוד 2 ברכה דלמצי-פישלר בהרצאתה על כתיבתו העברית של מנדלי מוכרספרים.

פרס האקדמיה ללשון העברית הוענק לד"ר רמי סערי

פרופ' אברהם טל מעניק את הפרס לד"ר רמי סערי

בלשני נרחב - הוא נושא תואר מוסמך בבלשנות שמית ובאוקליטיקה (מאוניברסיטת הלסינקי) ותואר דוקטור לפילוסופיה והתמחות בבלשנות בנושא 'מילות היחס המלטזיות' (מן האוניברסיטה העברית). כמתרגם הוא מתאפיין בהיכרות מעמיקה עם התרבויות הרבות שיצירות מתוכן בחר לתרגם לעברית. בתרגומו הרבים ממגוון מרשים של לשונות - ובהן מלטזית, קטלנית, פינית, יוונית, אסטונית, פורטוגלית, ספרדית, הונגרית ואלבנית - באים לידי ביטוי מיומנויותיו

המשך בעמוד 3

המתרגם והמשורר ד"ר **רמי סערי** הוא חתן פרס האקדמיה ללשון העברית על שם **רוברט ומישל אסרף** לשנת תש"ע. הפרס הוענק לו בטקס שנערך בבית בלגיה בקריית האוניברסיטה העברית בגבעת רם כ"ה בטבת תש"ע (11 בינואר 2010) בהשתתפות חברי האקדמיה, תורמי הפרס וחבריו וידידיו של חתן הפרס.

חברי ועדת הפרס, פרופ' **אהרון ממן** (יו"ר), פרופ' **שמעון זנדבנק** ופרופ' **מרים שלזינגר** כתבו בנימוקיהם: "ד"ר סערי הוא בעל ידע

השנה טובה

עוד בגיליון

- הכינוס הפתוח ללשון העברית ולספרותה - דברי השרה לימור לבנת
- לימד לשונך - מונחי ביולוגיה
- "אוסף קטעי הגניזה הקהירית בז'נבה" מאת דוד רוזנטל

כוכב עברי נולד

בי"ג בטבת תש"ע (30 בדצמבר 2009), הוכרזו שמותיהם העבריים החדשים של כוכבי הלכת נפטון ואוקנוס. **אורן** הוא מעתה שמו העברי של אוקנוס, ונפטון ייקרא בעברית **רֶהַב**.

← קראו על מעמד ההכרזה באתר האקדמיה במרשתת, במדור **מה חדש**.

האקדמיה בישיבת הממשלה

בי"ז בטבת תש"ע (3 בינואר 2009), ייחדה ממשלת ישראל חלק מישיבתה לדיון במעמד העברית ובאקדמיה ללשון העברית.

← קראו על הישיבה ועל ההחלטות שהתקבלו בה באתר במרשתת, במדור **מה חדש**.

דברי שרת התרבות והספורט לימור לבנת בפתיחת הכינוס הפתוח ללשון העברית ולספרותה

מסוגלים לשרת את צורכי התקשורת של חיי היום-יום של היישוב היהודי בארץ ישראל. על כן עסק כל ימיו בקדחתנות בחידושי מילים וביטויים חדשים, שיהפכו את שפת הקודש לשפה של חול. מאז ועד היום מתנהגת העברית כשפה חיה ונושמת, מתחדשת ומתעדכנת ללא הרף. כדרכה של שפה עשירה היא מנהלת עם המציאות יחסי גומלין, מעין רומן, שבהם המציאות מכתובה את השפה והשפה משתפת ביצירת המציאות.

טוב ונכון עושה האקדמיה בכך שהיא מאמצת לעצמה את הדינמיקה הזאת, ולא אחת נותנת גושפנקה רשמית למילים המגיעות אליה "מלמטה", מלשון הדיבור העממית, המבטאת חֶסְרִים לשוניים אמתיים של מי שלא רק מדבר עברית, אלא חי ונושם בה. גם הפתיחות המבוקרת של השפה המבוססת שלנו אל שפות ותרבויות אחרות כבר מזמן איננה בבחינת שוד ושבר. מילים

כמו **דז'ה וו**, **טלוויזיה**, **פופקורן**, **אנציקלופדיה**, **אופרה**, **טרגדיה**, ועשרות רבות נוספות גורו כהלכה, הפכו לחלק מן העברית ואף העשירו אותה.

במסגרת התהליכים הבלתי נמנעים של הגלובליזציה, שפה אינה יכולה להתקיים בחלל ריק. היא דינמית ומקיימת דיאלוג מושכל עם שפות אחרות ועם מושגים בין-לאומיים. הסלנג הוא חלק מתהליך הפיכתה של העברית משפה רדומה לשפת דיבור. הוא מדגים את הפן העממי של השפה המתחדשת. השימוש בסלנג הוא בדרך כלל ביטוי

ל"התנהגות אפנתית" ולהשתייכות למעגל חברתי מסוים. אין בו כל סכנה משום שהוא זמני ומתיישן. אין דבר מת יותר מהסלנג של אתמול. על כך יעיד הניסיון החביב שעשו בשעתם דן בן-אמוץ ונתיבה בן-יהודה, לקבץ את הסלנג העברי במילון שעד מהרה הפך לנחלת העבר. מילים כמו **אַחְסֵן**, **פְּנָאן** או **יורם** – שאינן מוכרות כלל לבני הנוער והצעירים של ראשית המאה העשרים ואחת – פינו את מקומן ל**אחלה**, **סבבה**, **חֲנוּן** וכיוצא באלה. לבני הדור הצעיר, הנוער של "חבל על הזמן" "כזה" ו"כאלו", אין מושג מה פירוש המילים **צייזבט** ו**סליק** או מה פשר הצירוף **למה? – כובע!** כפי שאינם מודעים כלל למהפכה הססגונית שחולל כאן הסלנג ה"גשמי". הצעירים של היום נותרים אדישים לחלוטין לנוכח ביטויים ומטבעות לשון שאנחנו ממשיכים לדבוק בהם בהקשרים שונים של חיי היום יום שלנו – **הצ'ופצ'יק של הקומקום**, **דָּבָר אוטוסטרדה**, **אתה הבנת את זה ברוך?**, **הלו, זה רדיו?**

בעשורים האחרונים אנו עדים למגמה ברורה, הולכת ומתגברת, של הנמכת-יתר של הלשון המדוברת וגרוע מכך – אף הלשון הכתובה. יש תחושה של הידלדלות, התרוקנות והתרחקות מוחלטת של העברית ממקורותיה, ויש לנו סיבות טובות לדאגה. הגבולות בין הסלנג לבין הלשון התקנית הולכים ומיטשטשים. "לשון הרחוב" זולגת ומתרחבת אל תחומים שבהם נשמרה בעבר בקפדנות שפה עברית נאותה. כך

נשיא האקדמיה פרופ' בראשר, חברי האקדמיה, אורחים מכובדים. אני מברכת על יזמתה של האקדמיה ללשון לקיים זו הפעם השלישית ברציפות כינוס בן יומיים, העוסק בשפה העברית על כל היבטיה. מגוון הדוברים, הבאים מתחומי עיסוק שונים בשפה העברית, בהם חוקרים, אנשי תקשורת, הוראה וחינוך, סופרים, משוררים ומתרגמים ואפילו אנשי צבא – מעיד כי האקדמיה איננה סגורה במגדל השן שלה אלא פותחת את שעריה, והיא קשובה ונגישה לקהל הרחב. תכנית הכינוס מרתקת ומציגה התייחסות פלורליסטית אל השפה ולחשיבותה בכל תחומי חיינו: בתרבות, בספרות, בחינוך, בזהות היהודית והישראלית ובחיי היום-יום שלנו.

באוקטובר 1944 היה אבי עזריאל וייס (לימים עוזי לבנת) בין כמה מאות פעילי האצ"ל והלח"י שהוגלו בידי השלטון הבריטי מישראל לאריתראה. יחד אתו היו חבריו: מאיר שמגר, עוזי אורנן,

יעקב מרידור, יצחק שמיר ואחרים. העצורים חיו אמנם במחנות מעצר מוקפים בגדרות עם שומרים וספירות, אך בתוך המחנה התאפשר להם לנהל חיי שגרה קהילתיים. הם פרסמו עלון שבועי שאותו שכפלו במכונת שכפול שנמצאה להם, ועסקו בעיקר בלימוד ובהרחבת השכלתם. שמגר למשל השלים את לימודי המשפטים שלו בהתכתבות עם אוניברסיטה בבריטניה, ואילו עוזי אורנן, כיום פרופסור ללשון, בלשן, מומחה לעיבוד שפות טבעיות באוניברסיטה העברית ובטכניון וחבר האקדמיה ללשון העברית מאז 1979 – שקד כבר

אז על לימוד הדקדוק העברי. הוא ניצל את זמנו לפיתוח שיטת ההוראה "דקדוק הפה והאוזן", ניסה אותה על חבריו, ואף הוציא שם את המהדורה הראשונה של ספרו הנושא שם זה. אבי שהיה מתלמידיו הנאמנים של עוזי, הפך בשבועי לארץ ב-1948 למורה לדקדוק. למן יום הולדתו הוא התעקש ללמד אותי עברית צָחָה, וכך, בין קטעי ההומור בספר הזיכרון המשפחתי שלנו, משוטטת ילדה אחת קטנה בדמותי, שנהגת לומר: "השמש קופחת מעל לראשי ועליי לחבוש כובע" ("כובע" במלרע, כמובן). מאז זרמו מים רבים בנהר השוצף של השפה שלנו, ונדמה לי שאף לא אחד מאתנו היה רוצה (או בלשונו של אבי – חֶפֶץ) לשמוע כיום את ילדיו ונכדיו מדברים בעברית ארכאית שכזאת.

השפה העברית היא תופעה לשונית שאין שנייה לה בעולם. שפה עתיקה, שמקורה ושורשיה נטועים בספר הספרים, שקפאה במהלך אלפיים שנות גלות ושימשה שפת קודש בלבד. שפה מתה שקמה לתחייה על שפע אוצרותיה, והפכה במלוא חֶפָה וחינוניותה לבלעדית ורלוונטית בכל תחומי חיינו. אין ספק כי לתחייתה של השפה העברית בארץ ישראל היה תפקיד מרכזי בתהליך שיבת ציון ובחידוש ריבונונו של העם היהודי-העברי בארץ ישראל.

אליעזר בן-יהודה, מחיה השפה העברית, הבין כבר בשלהי המאה התשע-עשרה כי התחביר המסורבל ואוצר המילים המקראי אינם

לא התביישה גם בפניו של בן-יהודה, כאשר חלק מן המילים שבדה ממוחו הקודח סירבו להיקלט בקרבה – **הטלפון** שלא רצה להיות **לשח-רחוק** או **הז'קט** שהתעקש להישאר צרפתי ולא להפוך ליעקובית.

אינני פסימית. השפה העברית, שעדיין משלמת את מחיר כור ההיתוך העדתי וגיבוש הזהות הישראלית הלשונית והתרבותית, משלמת כמו שפות אחרות גם את מחיר הקדמה שאין לה תחליף. אנחנו לא נאפשר לשפה שלנו לסגת, ואין לנו בררה אלא להמציא לנו תחבולות ודרכים חדשות ומקוריות, חינוכיות וציבוריות, כדי לשמר וגם לפתח אותה ולהמשיך ליצור ולתקשר בה. אני מחליטה להיות אופטימית ומאמינה שמעז יצא מתוק. אני בטוחה שהעברית, אשר כדברי השיר "חיכתה אלפיים" לאליעזר בן-יהודה, תמתין גם לנו "עד בוא השחר", כי ממש כמו לו – גם לנו "כרותה ברית עם העברית".

עובדי האקדמיה וחבריה
מברכים את

ברכה דלמזקי-פישלר

ברכת טוב והצלח
עם פרישתה לאחר שנים ארוכות
של עשייה בחקר הלשון.
מי ייתן וקברתך הנעימה תוסיף עמנו עוד.

בתקשורת הכתובה ובעיקר האלקטרונית, פה ושם זה מחלחל גם אל הקולנוע הישראלי, אל המחזאות ואפילו לשולי הספרות (הפרוזה והשירה) בגרסאות של שפה רזה, שטוחה, בוטה ונמוכה, חד-משמעית ונטולת שורשים ורבדים לשוניים-תרבותיים. השפה הולכת והופכת יותר ויותר פופוליסטית ווולגרית, היא מתאימה את עצמה לתרבויות הרייטינג, המקומונים, מצעדי רבי-המכר, היחצ"נות, הפרסומות, מפקירה עצמה לדעת לשפתם החלולה של "סלבריטאים".

הטלוויזיה היא כלי התקשורת וסמן התרבות והלשון הזמין ורב העצמה ביותר. היא ממגנטת אליה פעוטות הנוטשים כבר בגילי ארבע או חמש את הסיפור של אבא או אימא לפני השינה ואת ערוצי הילדים ומתמכרים לכוכבים שנולדו לרגע (כוכב נולד, נולד לרקוד, לרקוד עם כוכבים), לטלנובלות וסדרות רדודות לשון ומשמעות, למבול של מופעי סטנד-אפ נחותי טקסטים ולשפע של תכניות "ראליטי". כל אלה מציגים את העברית בכיכר העיר בקלונה ובמעורמיה, בניסיון נואל לכרות את ראשה. שפת הקיצורים של האינטרנט, הדואר האלקטרוני והטלפון הסלולרי ייצרה סוג חדש של מחשבה, דיבור וכתובה – הכול מהיר, חפוז, קצרצר, מרצד, צבעוני ומעניק סיפוקים מידיים.

בעוד אנחנו מפנים אצבע מאשימה כלפי מערכת החינוך, שרחוקה מאוד מלהיות מושלמת, אני מהרהרת לפעמים בעצב במורים לספרות ולחיבור ושואלת את עצמי איזו הכשרת מורים, מתודה או דיסקטיקה שבעולם יכולה לאפשר להם לפתות את תלמידיהם לנטוש את ההתרחשויות המסעירות ב"פייסבוק", ולגרום להם לקרוא את "החטא ועונשו" במלואו, או ללמד אותם לכתוב חיבור כהלכתו בעידן הטוקבקים והאס-אס-אסים והטוויטרים.

אינני בטוחה כלל שהאקדמיה ללשון תצליח למצוא חלופות עבריות קבילות למונחים כמו **אינטרנט**, **טוקבק**, **דומיין**, **די-וי-די**, **סלולרי**, **לסמס** ואחרים. גם אלו שכבר נמצאו להן חלופות, כמו **מסרון** או **דואר אלקטרוני** – נותרו ברובן על הנייר והאנשים ממשיכים לשגר "אס-אס-אסים" ולשלוח "אי-מיילים". זה לא נורא בעיניי. העברית

פרופ' יהודה רצהבי ז"ל

פרופ' יהודה רצהבי, יליד תימן תרע"ו (1916), היה פרופסור אמריטוס במחלקה לספרות עם ישראל ובמחלקה לספרות ערבית באוניברסיטת בר-אילן. הוא נבחר לחבר יועץ באקדמיה בשנת תשכ"ז ולחבר מלא בשנת תשל"א. פרופ' רצהבי קיבל פרסים על תרומתו לחקר היצירה הרוחנית של יהדות תימן ושל קהילות אחרות, והיה חתן פרס ישראל בחקר לשונות היהודים וספרויותיהם לשנת תשנ"ו. הוא חיבר וההדיר שלושים ספרים ופרסם יותר מאלף מאמרים בכתבי עת ובמדורי ספרות של עיתונים יומיים. פרופ' רצהבי נכח בכל ישיבות המליאה של האקדמיה והיה חבר בוועדה למונחי הזואולוגיה. בא' באדר תשס"ט הלך לבית עולמו.

מפרסומיו: "ספר המוסר: מחברות ר' זכריה אלצ'הריי" (ירושלים תשכ"ה); "אוצר לשון הקדש שלבני תימן" (תל-אביב תשל"ח); "במעגלות תימן" (תל-אביב תשמ"ח); "שירת תימן העברית" (תל-אביב תשמ"ט); "פירושי רס"ג לספר שמות" (ירושלים תשנ"ח); "תפסיר ישעיהו לרב סעדיה" (קריית אונו תשנ"ה), ועוד. תהי מנוחתו כבוד.

פרס האקדמיה לד"ר רמי סערי

המשך מעמוד 1

הלשוניות וכישרונו כסופר וכמשורר בזכות עצמו. [...] אשר לשיריו, אלה מצטיינים בייחודם על מפת השירה העברית של היום: הם שנונים, שופעים שעשועי לשון, נעים בין כאב פרטי לסטירה נוקבת, בין ארץ-ישראליות לשיטוט במרחבי העולם".

בטקס נשאו דברים מר רוברט אסרף ופרופ' אהרן ממן. ד"ר סערי הודה למברכיו וסקר את פעילותו בתחום התרגום והשירה. בדבריו שזר דוגמות לשירים בשפות המקור הרבות שמהן תרגם, ובהן שאינן מוכרות לאוזניו של קורא השירה העברי. את הרקע ליצירתו הסביר סערי: "יצירתי כמתרגם היא המשך ישיר ליצירתי כמשורר, ויצירתי כמשורר היא פועל יוצא של חיי, השלכות של דברים שחווייתי, ראיתי או שמעתי, ושל אנשים, דלתות וקירות שנתקלתי בהם. כל מה שתרגמתי עד כה, בלי יוצא מן הכלל, היה המשך ישיר או עקיף לדברים שכתבתי או רציתי לכתוב ולא ידעתי או לא יכולתי לכתוב, בין מפני שנחוו ונכתבו לפני הולדתי, ובין משום שנסיבות חיי לא הכשירו אותי לכתבתם. [...] ואהבת לרעך כמוך' זה כלל גדול בתורה, ואילו בכתבתי הכלל המנחה הוא: ואהבת לרעך כמוהו. השוני בין אדם לזולתו ובין שפה אחת לאחרת נראה לי מובן מאלי, ורצוני לתרגם נובע מן הרצון לשתף את הזולת בתובנה הזאת".

הפרס בתרומת רוברט ומישל אסרף מוענק זו השנה השנייה, ובשנה זו הוקדש לתחום הספרות, השירה והתרגום.

יצורה

- בִּיּוֹטָה (באנגלית: biota; מיוונית: bios=חיים) כלל בעלי החיים והצמחים של אזור מסוים, למשל היצורה של הרי יהודה.

צופן

- (באנגלית: nectary; מיוונית: nectar=משקה האלים; דבש) איבר (או רקמה) בצמח המפריש צוף. בדרך כלל הצופן מצוי בפרח, אך לעתים הוא מחוצה לו.

טמיר נצן

- גֵּאִיפִיט (מיוונית: ge=אדמה, phyton=צמח) צמח שהניצנים המתחדשים שבו גדלים בחלקו המעובה, הנסתר ואוגר המזון (למשל בצל או פקעת) שמצוי מתחת לפני הקרקע. טמיר פירושו נסתר, נעלם.

פְּקִיחַת פֶּרֶחַ

- (באנגלית: anthesis; מיוונית: anthesis=פריחה)

התקופה שבמהלכה הפרח או הפקע נפתחים לחלוטין.

תצלומים: עמנואל מסטיי

משמאל לימין:

דָּרָדַר כָּחוֹל Centaurea cyanoides
נֶץ חֵלֶב צֶרְפָּתִי Ornithogalum narbonense

כְּסוּתִית

- קוּטִיקוּלָה (מלטינית: cuticula=עור)

שכבת כיסוי חסרת תאים.

בצמחים – שכבה דקה שומנית (שֶׁעוּוִית) שהאפידרמיס מפריש. שכבה זו מכסה את רוב חלקי הצמח. בחסרי חוליות – כיסוי נוקשה של הגוף או של איבר כלשהו. לדוגמה, השריון שבו נתונים חרקים כגון חיפושיות.

כסותית היא גם רצועת העור המקיפה את בסיס הציפורן וגם השכבה העוטפת את השערה.

אֶבְקוּעַ

- (באנגלית: hatchling)

בעל חיים, בעיקר מן הזוחלים, שבקע זה עתה מן הביצה. המילה אֶבְקוּעַ (חידושו של ד"ר צבי עצמון) שקולה במשקל המילה אֶפְרוּחַ.

לַמֵּד לְשׁוֹנֵךְ

האקדמיה ללשון העברית * המזכירות המדעית * בעריכת רחל סליג

התש"ע - 2010

צִוְתָאוֹת צוֹתָאוֹת

■ סִמְבִּיּוֹזָה (מיוונית: syn=יחד, bios=חיים)

שושנת ים והדג שושנון תצלום: ד"ר דוד דרום

מונח כללי לציון חיים בצוותא של שני יצורים שונים (בדרך כלל שני צמחים שונים או בעל חיים וצמח) בקשר מרחבי הדוק, מתמשך או תמידי. בצוותאות יש שכל אחד מן היצורים מפיק תועלת ממשנהו, ויש שרק יצור אחד מפיק תועלת.

כל אחד משני היצורים הוא צִוְתָאִי (סִמְבִּיּוֹנֵט, symbiont).

דוגמאות: פגת תאנה וצרעה – הצרעה חיה בתוך הפגה ומאביקה אותה; שושנת ים והדג שושנון (clown fish) – הדג נחבא ויוצא בינות לזרועות הצורבות של שושנת הים. הדג חסין מפניהן והן מגנות עליו. "בתמורה" הדג מעניק לשושנה פירורי מזון מטרפו.

המילה צִוְתָאוֹת גזורה מן המילה הארמית צִוְתָא המצויה בספרות חז"ל (מקבילתה העברית: צוות). בעברית החדשה משמש בעיקר תיאור הפועל בְּצִוְתָא.

סְמוּכְנוּת

■ (באנגלית: commensalism)

סוג של צוותאות שבה יצור אחד נשכר מהקשר ההדוק עם היצור השני, ואילו חברו אינו ניזוק (ובזאת הוא שונה מטפיל שמתקיים על חשבון הפונדקאי).

היצור הנשכר הוא סְמוּכֵן (commensal).

דוגמאות: ררור הבית האוכל עודפי מזון של האדם; שְׂרָכִים הצומחים על עצים ביערות גשם.

המילה סְמוּכְנוּת והמילה סְמוּכֵן חודשו בהשראת הביטוי "סְמוּכֵן על שולחנו של...", כגון "גדול וסמוך על שלחן אביו – זהו קטן, קטן ואינו סמוך על שלחן אביו – זהו גדול" (בבא מציעא יב ע"ב).

חִי-עַל-חֵי

■ (באנגלית: epizote; מיוונית: epi=על, zaō=לחיות)

בעל חיים יָשִׁיב (קבוע במקומו ברוב ימיו, אך שומר על יכולת ניידות) החי בצמידות לבעל חיים אחר.

דוגמאות: בלוטי ים (משפחה של סרטנים) המתיישבים דרך קבע על לווייתנים או על כרישים; צדפות המתיישבות על צדפות אחרות.

הערה: חִי-עַל-חֵי אינו מתאר את יחסי הגומלין בין יצורים (כגון צוותאות, סמוכנות, טפילות), אלא את מקומו של בעל חיים אחד ביחס למקומו של חברו.

צְמַח-עַל-צְמַח

■ אֶפִּיפִּיט (מיוונית: epi=על, phyton=צמח)

צמח לא טפיל הגדל על צמח אחר, לפעמים על דומם כגון עמוד, וניזון ממים וממינרלים המצויים באוויר. התופעה נפוצה ביערות גשם.

לדוגמה, חזזיות (צמחים העשויים מאצה ומפטרייה) הגדלות על עצים מסוימים הן צמח-על-צמח.

המונחים שבעלונים האלה הם לקט מן המילון למונחי הביולוגיה. המילון אושר במליאת האקדמיה בשנת תשס"ט. תורתנו על הסיוע בהכנת העלונים לחברי הוועדה למונחי הביולוגיה: פרופ' יוסף הלר, פרופ' יונה סלע (יו"ר הוועדה) ופרופ' עוזי פליטמן.

אוסף קטעי הגניזה הקהירית בז'נבה

דוד רוזנטל

(קהיר הקדומה), והתאריך הרשום בו הוא 1166 (כתב יד 123). נמצא גם פיוט ארמי, שלא היה ידוע עד כה, המסיים בציון מפורש של תאריך: "בשנת דהיא אלפא וארבע מאה וחמשין ותשע לשטרין" (היינו שנת 1148; כתב יד 119).

החשובה שבתעודות שנתגלו באוסף, ואשר ניתן לקבוע את זמנה, היא שאלה שנשלחה אל רבנו אלחנן ברבי חושיאל ותשובתה בצדה (כתב יד 39). רבנו אלחנן בר' חושיאל ישב בראש בית הדין בקירואן שבתוניס במחצית הראשונה של המאה האחת-עשרה. כן נתגלה מכתב שנשלח לשני הנגידים ר' משה ור' מבורך, אב ובונו שהיו נגידים במצרים במאות האחת-עשרה והשתים-עשרה.

התעודה הקדומה ביותר שנמצאה באוסף היא פְּלִימְפֶּסְט¹, שבו נכתבו פיוטים עבריים לברכת המזון על גבי כתב יווני שזמנו המאה השישית לספירה. בטקסט היווני תיאור של מאמין נוצרי כיצד סירב לצו של חייל רומאי להשתחוות לצלם (כתב יד 17).

מכיוון שהאוסף על ממצאיו והחידושים שעולים מהם, כבר תועד ופורסם בספר "אוסף הגניזה הקהירית בז'נבה"², אציע כאן רק כמה עניינים שעלו בו ושונוגעים במיוחד לספרות התנאים וללשון חכמים. לפני כן נקדים כמה דברים על אופן מסירתה של המשנה.

המשנה נשתנה על פה כל ימי המשנה והתלמוד (מכאן שמה "תורה שבעל פה"). גם בישיבות הגאונים (מן המאה השישית עד המאה האחת-עשרה בקירוב) עדיין שינו אותה על פה. העדות הקדומה ביותר לקטע משנה כתוב, שיש בו תאריך, הוא קטע מגניזת קהיר שנכתב בעיר צור בשנת 1066³. אף על פי כן מעדויות עקיפות נראה שכבר במאה השביעית בערך הועלתה המשנה על הכתב⁴, והמשיכה להימסר מאז גם על פה וגם בכתב.

המשנה מצויה כיום בידנו בכתבי יד המשתלשלים משני ענפי נוסח: הענף הארץ ישראלי (המכונה "סדר המשנה" – שבו המשנה מובאת לבדה בלא תלמוד),

והענף הבבלי. אף ששיקור נוסחה של המשנה דומה בכל כתיבי היד, בכל זאת יש הבדלים ביניהם, החל מהבדלים לשוניים בין הענפים בבחירת המילים, האותיות והצורות הדקדוקיות, ועד להוספה או לשינוי של הלכה. יש שהבדלי הנוסח במשנה משקפים את ההבדלים בדיון בשני התלמודים; כך הענף הארץ ישראלי משמר את הנוסח שעליו בנויות סוגיות התלמוד הירושלמי, ואילו הענף הבבלי תואם את סוגיות התלמוד הבבלי. יש גם חילופים פונטיים בין שני הענפים שמקורם בהבדלי הגייה בין בבל ובין ארץ ישראל. חילופים אלו חלו בשלב קדום של המסירה על פה⁵, ולעתים נתקבעו ונתפרשו בכל אחד מן התלמודים באופן שונה; למשל: תנור של עכנאי (בתלמוד הבבלי) לעומת חכיניי בתלמוד הירושלמי; נישאת לעומת נעשית⁶.

אוסף קטעי הגניזה בספרייה הציבורית והאוניברסיטאית של ז'נבה כולל שלוש מאות וחמישים דפים מהגניזה הקהירית. את האוסף קנה בקהיר בשנת 1896 או 1897 פרופ' זייל ניקול, פפירולוג מאוניברסיטת ז'נבה, שיצא לתור אחר פפירוסים יווניים. לחומר היווני שקנה סיפחו המוכרים קופסת פח מלאה כתבים יהודיים. מאז הגיע האוסף לז'נבה ועד היום, משך מאה ועשר שנים, הייתה קופסת הפח גנוזה בספרייה. לפני כחמש שנים החליטו במפעל הגדול לחקר פפירוסים יווניים שבספרייה האוניברסיטה להחזיר מחדש את פרסומיו של פרופ' ניקול. משניערו את ממצאיו נתגלתה גם קופסת הפח.

ידידי פרופ' יעקב זוסמן מהחוג לתלמוד באוניברסיטה העברית יצא לז'נבה לבדוק את האוסף שהתגלה כדי למסור דין וחשבון על טיבו, אלא שלצערנו חלה בהיותו בז'נבה לפני שזכה לראותו. לבקשתו יצאתי לבדוק, לזהות ולתעד את האוסף.

האוסף שנתגלה כולל קטעים מרוב תחומי הספרות המצויים בגניזה: מקרא, תרגומי מקרא, פירושי מקרא (בערבית) וחיבורי מסורה; משנה, תלמוד, מדרש, חיבורי גאונים; ספרי הלכה, תפילה שירה ופיוט, תעודות היסטוריות, מכתבים, שטרות וספרות הכתובה בערבית יהודית. עובדה ודאית היא שמוצאו של האוסף הוא בגניזה הקהירית, שכן הקטעים נתלשו מכרכים שהיו בקהיר ודפיהם נתפזרו והגיעו לספריות שונות בעולם. כך למשל בעזרת קטלוג "אוצר כתבי היד התלמודיים", שפרופ' זוסמן שוקד עליו זה שנים, ניווכח שקטעי משנה ותלמוד שנתגלו בז'נבה משלימים טפסים שעלה בידנו לצרף את דפיהם אחד לאחד מתוך אוספי הגניזה הפזורים בספריות בעולם. לדוגמה, ממסכת יבמות – מהגדולות במסכתות התלמוד הבבלי – יש בידנו יותר מעשרים ושמונה קטעים של טופס אחד, המחזיקים כשלושה רבעים של המסכת. בעזרת הקטלוג אפשר לצרף אפילו

Copyright Bibliothèque de Genève

Bodleian Library, University of Oxford, MS. Heb. d.20, fols. 8-9

את הקרע הקטנטן ממסכת יבמות שמצוי באוניברסיטת אוקספורד, ואשר נתלש בזמנו ממקורו – קטע ז'נבה מספר 57. בתמונה אפשר לראות את קטע ז'נבה הזה, כשהוא חסר בתחתיתו, והקסר הושלם בשריד שנמצא בספרייה האוניברסיטה של אוקספורד (מסומן בחץ). במספר רב של קטעים באוסף יש תאריך או שאפשר לקבוע את זמנם ומוצאם בדרכים אחרות. זמנם של הקטעים הללו – המאות האחת-עשרה והשתים-עשרה. כזה הוא קטע מקינה שפייט ר' ישועה החבר בירבי נתן מעזה על מות בנו יאשיהו. הקינה הייתה ידועה חלקית מקטע שפרסם מ' זולאי. זולאי גם קבע שהדפים שבגניזה נכתבו בעצם כתב ידו של המחבר, ולפי תאריך פטירתו של הבר, המתועד בקינה, קבע את זמנו של הקטע לשנת 1026. תאריך מפורש נמצא גם בגט שנכתב בבית דינו של הרמב"ם בפוסקט

יותר ויותר מתברר, שדווקא הענף הבבלי שומר על נוסח משנה קרוב יותר כפי שיצא מתחת ידיו של עורך המשנה **רבי יהודה הנשיא**, ואילו בארץ ישראל המשיכו לחול שינויים בנוסח המשנה גם אחריו, ונוספו לה הלכות מבית מדרשם של הנשיאים אשר שימשו עד שני דורות אחרי **רבי**. נמצא שהענף הארץ ישראלי משקף לא רק הלכה מאוחרת לעומת הענף הבבלי, אלא גם לשון עברית גלילית מאוחרת,⁷ שהנציג הבכיר שלה הוא כתב יד קאופמן למשנה וקטעי הגניזה של המשנה.

רוב רובם של קטעי המשנה העולים מהגניזה הקהירית מקורם ב"סדר המשנה" (ללא תלמוד), וכמעט כולם שייכים לענף הארץ ישראלי. כך הוא המצב גם בשבעה משמונת קטעי המשנה שנתגלו באוסף ז'נבה ממסכתות שונות; רובם משניות מנוקדות ניקוד טברני, ואף הקטע היחיד המנוקד ניקוד בבלי (כתב יד 26) – הנוסח שלו ארץ ישראלי. רק קטע אחד של משנת אבות שנתלש כנראה מסידור תפילה (כתב יד 62) איננו שייך לענף זה.

להלן כמה דוגמות להבדלים בנוסחי המשנה העולים בקטעי גניזת ז'נבה:

- במשנה מסכת ברכות ט, ג על פי נוסח ארץ ישראל אין ברכת "שהחינו", שכן במקום נוסח הדפוס: "בנה בית חדש וקנה כלים חדשים אומר **ברוך שהחינו**", גורס הקטע שלנו כנוסח כתבי היד הארץ ישראליים: "**ברוך שהגיענו** לזמן הזה" (כתב יד 63).

- במסכת כלאים ו, א מופיעות בקטע ז'נבה שתי גרסאות ייחודיות, האחת נוגעת לסגנון והאחרת – להלכה. ההבדל בסגנון: במקום הנוסח שבכל כתבי היד האחרים – "וכמה היא עבודת הגפן? ששה טפחים לכל רוח; ר' עקיבא אומר **שלשה**" – גורס כתב יד 26 מז'נבה: "וכמה תהא עבודתו? הגפן ששה טפחים לכל רוח; ור' עקיבא אומר **שלוש**". וההבדל בהלכה: בדברי ר' עקיבא בכל הנוסחאות גרסו "שלשה", היינו שלושה טפחים, ואילו הקטע גורס "שלוש", היינו שלוש אמות. ואף שאין תיעוד להלכה של שלוש אמות בין כתבי היד,⁸ כבר הביא ר' שמשון משאנץ בפירושו גרסה זו, וכתב: "ואית דגרסי שלש, בלא ה"א, וקאי אמעיקר גפנים ולגדר, שאם יש ג' אמות נתן לו את עבודתו וזורע את המותר; וליתא, כדמוכח בירושלמי...". כלומר, הר"ש משאנץ הכיר גרסה דוגמת גרסת הקטע שלפנינו, אלא שדחה אותה על סמך סוגיית הירושלמי.

- אחד החילופים נראה נוקב ויורד לשתי עריכת המשנה. שנינו במסכת כלאים ז, א: "המברך את הגפן בארץ, אם אין עפר על גבה שלשה טפחים לא יביא זרע עליה... הברכה בסלע, אף על פי שאין עפר על גבה אלא **שלש** אצבעות מותר להביא זרע עליה". קטע הגניזה גורס בסוף המשנה – נגד שאר כל הנוסחאות – "אף על פי שאין על גבה עפר אלא **שתי** אצבעות מותר להביא זרע עליה". לבד מן ההבדל בסגנון, הוא קובע למעשה הלכה שונה במשנה: די בשתי אצבעות עפר על גבי הבריכה כדי שיהא מותר להביא זרע עליה, ולא יהיה בזה משום כלאי הכרם. בתוספתא כלאים ד, יא שנו:⁹ "הרכיבה¹⁰ בסלע, אף על פי שאין על גבה עפר¹¹ אלא **שתי** אצבעות מותר לזרוע על גבה, דברי ר' מאיר; ר' יוסי אומי **שלש** אצבעות". נמצא על פי זה, שמשנתו של קטע ז'נבה היא משנת ר' מאיר, הגורס "שתי אצבעות", כנגד כל הנוסחים האחרים, הגורסים "שלש אצבעות" על דעת ר' יוסי.

יש ושינויי הנוסח נגרמו בשל שגרת לשון המסרן אשר זכר גרסה דומה שמקורה במקום אחר במשנה, ושרבב אותה בטעות. נדגים תופעה זו בשתי דוגמות מקטעי ז'נבה:

- במסכת כלאים ז, ב נמסר בדפוסים שלפנינו: "ר' מאיר אומר... ר' אלעזר בר צדוק אומר **משמו**...". משתמע כאילו ר' אלעזר בר צדוק

מביא דבר משמו של ר' מאיר. ואמנם בנוסח הארץ ישראלי אין התיבה "משמו" מופיעה, ויש לכך סיבה: ר' אלעזר בר צדוק קדם לר' מאיר זמן רב! אלא מקור הגרסה "משמו" במסכת פאה ב, ד, שם נאמר: "ר' אלעזר בר צדוק אומר משמו: אף לחרובין...". אכן "משמו" במסכת פאה פירושו כהוגן משם רבן גמליאל (הוא שהוזכר שם קודם לר' אלעזר בר צדוק). אלא שהמשפט הועבר כצורתו לכלאים ז, ב, עם התיבה "משמו" – אף שאין לה מקום כאן.¹² קטע הגניזה שלנו, כתב יד 26 הנזכר, אינו גורס משמו, וגם בזה הוא מצטרף לענף הארץ ישראלי.¹³

- משנת חולין יא, ב עוסקת בראשית הגז לכהן. לפנינו בנוסח הדפוס נאמר: "וכמה נותנין לו? משקל חמש סלעים ביהודה שהן עשר סלעים בגליל". ואילו קטע ז'נבה (כתב יד 97) גורס: "ונמה ה[וא] נתן לו? משקל חמש סלעים **שתי**"¹⁴ ביהודה [שהן עשר] סלעין בגליל". אף שהגרסה חמש סלעים שתי ביהודה חוזרת גם בכ"י קיימברידג', אין זו אלא טעות שנגררה ממשנת כתובות ה, ט.¹⁵ שם שנו: "ומה היא עושה לו? משקל חמש סלעים **שתי**"¹⁶ ביהודה שהן עשר סלעים בגליל". אולם לתיבה זו אין מקום בהקשר של משנת חולין.

הדגמנו מעט מן הממצאים בתחום אחד בלבד שגניזת ז'נבה העשירה אותנו בו – לשון המשנה ונוסחה. כל הרוצה לעמוד בפירוט על החומר החדש שנמצא באוסף יוכל להיעזר במחקרי המומחים המצויים בכרך הנזכר בהערה 2.

1. בגלל יוקר הקלף נהגו בימי הביניים לגרד את הכתוב על גבי קלף ישן ולכתוב במקומו טקסט אחר; זהו פְּלִימְפֶּסְט. לעתים ניתן להבחין גם בכתב הישן.
2. דוד רוזנטל, אוסף הגניזה הקהירית בז'נבה, ירושלים תש"ע.
3. ראו על כך: ד' רוזנטל, משנה עבודה זרה, ירושלים תשמ"א, עמ' 97 במבוא.
4. ראו במבוא למשנה עבודה זרה, שם, בפרק "על כתב היד הקדום ביותר לתושבע"פ", עמ' 96–106; ומה שכתב אדוני אבי הרא"ש רוזנטל, "תולדות הנוסח ובעיות עריכה בחקר התלמוד הבבלי", תרביץ נו (תשמ"ח), עמ' 1 ואילך, ושם עמ' 8; י' זוסמן, "תורה שבעל פה" פשוטה כמשמעה", מחקרי תלמוד ג (תשס"ה), בעיקר בפרקים ז רח, וראו שם עמ' 350 ועוד.
5. ראו למשל בקטעי המשנה בז'נבה, אבות ג, יג: "מעשרות סייג לתורה" לעומת "מסורות סייג לתורה", בהבלעת העיין.
6. ד' רוזנטל, "מסורות ארץ ישראליות ודרך לבבלי", קתדרה 92 (תשנ"ט), עמ' 16.
7. ראו ד' רוזנטל, "חקל דמא" – ישדה בוכים", מחקרי תלמוד ב, ירושלים תשנ"ג, עמ' 514 ואילך; הני"ל, "תרומת הגניזה האיטלקית לחקר המשנה והתלמודים", הגניזה האיטלקית, ירושלים תשנ"ח, עמ' קח–קט; הני"ל, "תרומתה של הגניזה לספרות התלמוד", מדעי היהדות 38 (תשנ"ח), עמ' 277 ואילך.
8. ראו משנה זרעים עם שינויי נוסחאות מכתבי היד של המשנה, ירושלים תשל"ב, עמ' רסח.
9. מהדורת ש' ליברמן, נויארק תשט"ו, עמ' 220, על פי כ"י ארפורט.
10. על החילוף בריכה – רכיבה ראו ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, זרעים, עמ' 644, לשורה 41.
11. גם זה כגרסת קטע הגניזה "על גבה עפר", אבל ראו בחילופי הנוסח שבמהדורת ליברמן, שם עמ' 220 שורה 41: "עפר על גביו" לעומת "על גבה עפר".
12. על הטעות הזאת ועל מקורה כבר העיר בעל מלאכת שלמה משמו של ר' יהוסף אשכנזי.
13. ראו משנה זרעים (לעיל הערה 7), ושם הערה 12.
14. קרי: שְׁתֵּי; היו"ד מציינת סגול.
15. כבר ר"נ רבינוביץ (בספרו דקדוקי סופרים, נירנברג תרפ"ו, למסכת חולין קלה ע"א, עמ' קפט ע"א אות ה') ראה את גרסת כ"י קיימברידג' וגזר עליה שהיא "מלשון המשנה דכתובות סד ע"ב".
16. בכ"י קאופמן ובקטע אוקספורד 26662: "שיתיי". ראו דקדוקי סופרים השלם, ירושלים תשל"ז, עמ' צה, לשורה 13.

מפגש עובדי המילון ההיסטורי לרגל 50 שנה למפעל המילון

לרגל מלאות יובל שנים לתחילת העבודה במפעל המילון ההיסטורי נפגשו שלושה דורות של עובדי המפעל בעבר ובהווה. בבית האקדמיה בנר שלישי של חנוכה תש"ע (14 בדצמבר 2009), נשאו דברים מרכזת מפעל המילון **דורית לרר**, ראשי המדורים של המילון וראש מדור המחשוב. פרופ' **גדעון גולדנברג**, פרופ' **ראובן מירקין** וד"ר **מרדכי מישור** הביאו את דברם של נציגי הדור שפרש בינתיים. חתמה את המעמד נציגת הדור הצעיר של עובדי המילון **רות גלצר** בחוויות אישיות ומרגשות מעבודתה במפעל המילון: "האווירה החמימה והמשפחתית במילון באה לידי ביטוי לא רק בעבודה המקצועית, אלא גם בכוס הקפה של הבוקר, בחיך ובמילה חמה במשך היום ובשיחות המסדרון המזדמנות [...] לא חמימות בלבד פגשנו בבואנו אל בין כותלי האקדמיה, אלא גם הערכה ואמון רב. ראשיתו של האמון כבר בפרופסור בר-אשר ובפרופסור טל, עם קבלתנו לעבודה, כשאנו עדיין בתחילת דרכנו האקדמית, ואין יודע אם ענבים תעשה דרך זו או חלילה באושים. [...] האמון איננו מתבטא רק בעצם העסקתנו כאן אלא גם בעבודת היום-יום במילון. חלק לא קטן מן העבודה במדור הספרות העתיקה מתמקד בקריאת כתבי יד ובפיענוחם. קורה לא אחת שמתעוררת אי-הסכמה בפיענוח סימן כלשהו בכתב היד: האם מדובר בגרש או בסימן מחיקה, האם זו האות טי"ת

מפעל המילון במספרים

במפעל המילון ההיסטורי עובדים היום 33 אנשי לשון, ספרות ותלמוד ו-5 עובדי מחשוב ♦ בסך הכול, עם עובדי העבר, אנו מונים במשך 50 שנותיו יותר מ-80 עובדים מדעיים, 8 אנשי מיכון ומחשוב ו-7 קלדניות (תפקיד שאינו קיים היום) ♦ כ- $\frac{1}{10}$ מהם עבדו או עובדים במילון זה למעלה מ-30 שנה ♦ טווח הגילים בין צעיר העובדים במילון כיום למבוגר שבהם עומד על 47 שנים ♦ מפעל המילון פועל היום ב-5 מדורים: הספרות העתיקה, ספרות הגאונים, שירת ימי הביניים, הספרות הרבנית והספרות החדשה ♦ במאגר הספרות העברית שעד המאה ה-12 יש כ-10,000,000 מילים ♦ לכ-80% מן החומר הזה נרשמה קונקורדנציה המאפשרת חיפוש מילה לפי ערכה או לפי צורתה ♦ גם במאגר הספרות העברית שמן המאה השמונהעשרה ואילך יש כ-10,000,000 מילים ♦ לכ- $\frac{1}{3}$ מן החומר הזה נרשמה קונקורדנציה ♦ מספר השורשים במאגרי המילון ההיסטורי (בספרות הישנה והחדשה יחד) הוא 4,056 ♦ מספר הערכים הוא 54,807 ♦ הם מתפלגים כך: 14,592 הם שמות עצם ♦ 13,979 הם פעלים ♦ היתר - 26,236 - הם מילות יחס, שמות מספר, לעזים, שמות פרטיים ועוד ♦ הטקסטים של מאגר המילון מחזיקים 40 גיגהבייט בשרתי האקדמיה ♦ אם יודפסו על עמודי A4 בגופן "דוד" בגודל 12 נקודות ובחוח של $1\frac{1}{2}$ שורות בין שורה לשורה יחזיקו הטקסטים כ-40,000 עמודים.

הנתונים המובאים כאן נכונים ליום כ"ה בסיוון תש"ע (7 ביוני 2010) ומתעדכנים בתמונות עובדי המילון בעבר ובהווה. תדירות.

או שמה זו נו"ן ולצדה וי"ו, האם נכתב כאן ספל או שמה קפל, כמאמר הגמרא במסכת בבא בתרא, והאם חיישינן לזבוב. במקרים אלו, לפחות במדור הגאונים, נקרא עובד שלישי להכריע, ודעתו מתקבלת, אם ותיק הוא ואם עול ימים. העובדה כי ד"ר יחיאל קארה, שהיה בקי בכתבי יד ורגיל בהם עוד בטרם גִּחְתִּי אני מבטן, מתחשב בקריאה שלי ובדעותיי - מפליאה אותי בכל פעם מחדש, ואני מניחה שכך קורה גם במדורים אחרים." המילון ההיסטורי הוולך ומתהווה באקדמיה עתיד להכיל את כל ערכי העברית לתקופותיה ולעקוב אחר השתנות משמעים לגוניהם במשך הדורות. בכך הוא יהווה כלי עזר חיוני לחוקרים של טקסטים עבריים במגוון תחומים - היסטוריה, דקדוק, כתבים מדעיים ומחשבת ישראל - ויסייע בתיארוכם של הטקסטים הללו ובפירושם הנכון. כבר היום עומד לרשות ציבור החוקרים ושוחרי העברית מסד נתונים של מרבית היצירות מן הספרות הקלסית - מנותח לפי שורשים וצורות - באתר "מאגרים" במרשתת.

<http://hebrew-treasures.huji.ac.il>

בקר באתר הבית החדש של האקדמיה
<http://hebrew-academy.huji.ac.il>

העורך: **עמנואל מסטיי** • קֶדֶר והפקה: **אורית טפרברג** • צילום: **דורון רובינשטיין, עמנואל מסטיי**
האקדמיה ללשון העברית, קריית האוניברסיטה בגבעת רם, ירושלים 91904 • טלפון: 02-6493555 • פקס: 02-5617065
דואר אלקטרוני: acad6u@vms.huji.ac.il • במרשתת: <http://hebrew-academy.huji.ac.il>